

předchozích témat, ale i tím, že této problematice věnují de facto dvě samostatné kapitoly. Jedna se zabývá komputerační společností – tedy především mládeží. Empirickými údaji o dostupnosti PC, přístupu k internetu, využívání moderních forem komunikace apod. autoři dokladují vznik tzv. digitální sociability, kdy v digitálním prostoru se vyvíjejí nová společenství fungující na bázi nových forem komunikace, které překračují hranice států a národů a vytvářejí nové sociální normy jednání. K těmto otázkám se autoři vrací v poslední kapitole, v níž rozvíjejí koncept digitalizace životního pole mládeže, který uvozuje odkazem na pojetí kyberkultury a argumentují údaji o mediálních aktivitách mládeže, daty a hypotézami o jejích rozporných dopadech. Mluví o rozšiřování životního pole v jeho složkách, ale současně o redukci vitálních složek ve prospěch virtuálních, o široké nabídce informací a nových forem komunikace, participace a sdružování a současně o hrozících negativních jevech, jakými mohou být prohlubující se sociální diference, nové podoby a zdroje dominance a závislosti, izolace, nové formy manipulace, kolektivní hloupost virtuálního světa. V každém případě kniha navozuje vysokou potřebu orientovat budoucí výzkum mládeže (ale i sociologie výchovy, médií a dalších sociologických disciplín) k těmto tématům.

Empiricky zakončený výklad představuje i kapitola, která se věnuje problematice velmi závažné, a to sociálně ekonomickému postavení mládeže a jeho reflexi mládeží samotnou. Těžiště spočívá v problematice zaměstnání. Ukazuje se i v této oblasti jasná diference mládeže. Zajímavá jsou tu ekonomická očekávání a představy o perspektivách, budoucím uplatnění, podnikání ad. Z kapitoly je celkem zřejmé, že přece jen sociálně ekonomická problematika nepatří u autorů k jejich centrálním. Pravděpodobně v práci, která by nebyla zaměřena především na analýzu vlastních dat, by těmto otázkám mohla být věnována širší a hlubší pozornost.

Metodologicky se celku práce výrazně vymyká kapitola věnovaná životním cílům, pro-

blémům a drahám. Tato část, k jejímuž autorství se hlásí P. Sak sám, zřejmě může vyvolat řadu diskusí a polemik obecnější povahy. Vedle teoretického vymezení dále užívaných pojmů (sociologický koncept „životního scénáře“, životních drah atd.) tato kapitola zahrnuje empirické údaje, jak vidí své životní problémy a životní cíle mladí lidé. Celý výklad těchto problémů je zakomponován do vlastního výrazně angažovaného sociálně-politologického rozboru makrosociálních procesů, které vytvářely sociální, politický, ekonomický a duchovní prostor, v němž se mládež (i v mezigeneračním srovnání mládež 60. let) formovala.

I přes možný nesouhlas s některými závěry a hodnotícími soudy je celková recenzovaná práce cenným zdrojem materiálů, o které se mohou opřít badatelé v oblasti sociologie výchovy a mládeže i učitelé i pracovníci s mládeží. Přináší i řadu zajímavých informací a inspirací pro rozvíjející se výzkum v oblasti moderních médií.

Radomír Havlík

Haldis Haukanes: *Velká dramata – obyčejné životy. Postkomunistické zkušenosti českého venkova*

Praha, Sociologické nakladatelství 2004, 187 s.

Nestává se příliš často, aby významná západní společenskovední studie vyšla dříve česky než v nějakém ze světových jazyků, a to ani v případě, pojednává-li o české revoluční transformaci; například monografie L. Holého, M. Myanta, M. Orensteina, J. Terry, mají-li vůbec české verze, prvně vyšly v angličtině. Tím spíše lze ocenit počín Sociologického nakladatelství, které vydalo upravenou disertační práci norské sociální antropoložky, založenou na terénním výzkumu na českém (tzv. Lipina) a moravském (Šitbořice) venkově v letech 1990–1995. Její autorka přitom byla ve vskutku záviděníhodné situaci – do Československa přijela v říjnu 1989, aby studovala socialistickou vesnici, a lapidárně řečeno „o několik měsíců později už socia-

listická vesnice jako objekt studia neexistovala“ (s. 9), čímž se jí naskytlo naprosto netušené výzkumné pole v podobě venkovské transformace, přímo zvoucí k (participativnímu) pozorování a analýze. Tím spíše, že zvolená výzkumná perspektiva, související především s komunitárními studii, ve střední a východní Evropě (a zejména u nás) nejen nemá příliš bohatou tradici, ale ani v současnosti nebyla podstatněji rozvíjena. Mezi nemnohé výjimky lze zařadit především Kabeleho a Kandertův výzkum moravského tzv. Filipova, jehož shrnutí bylo publikováno až na podzim 2004, a nepříliš šťastně započatý Skalník, Šalandův a Šubrtův opakovaný výzkum Dolní Rovně na Pardubicku (cf. moji recenzi, jež vyjde v časopise *Lidé města/Urban People* 15/2004); na rozdíl od těchto projektů Haukanes důsledně uplatnila sociálně-antropologickou metodu výzkumu.

Detailní znalost prostředí autorce umožnila vycházet z fenomenologické analýzy diskurzu. Z toho, jak se slova a jejich prostřednictvím prezentované ideje a sociální jednání stávají symboly, které (v komunitu) spojují, ale také vylučují, ať už jde o představy o transformaci venkova (s. 33–53), chápání minulosti s partikulárně významnou analýzou její pololidové písemné reflexe a vlivu na osobní/lokální identitu (s. 55–83), nebo o polistopadovou dynamiku sociálního života a participace, respektive jejího snižování vinou vzrůstu ekonomických nerovností (s. 85–110). To se netýkalo jen pracovních aktivit, diverzifikujících se jak v důsledku nových možností (podnikání, práce v zahraničí), tak především neradostné situace v zemědělském sektoru (odstranění státních dotací, tunelování družstev, nízká míra podpory soukromého podnikání), ale snad především aktivit volného času, někdy i organizovaných (požární sbory, myslivecká sdružení, sportovní organizace). Jejich důležitost pro fungování českého venkova nelze popřít a mnohdy se přímo stává, že lokální politici či podnikatelé svou kariéru zahajují „v požárním sboru a v hospodě“ (s. 103). Stejně tak je významné zjištění, že nositeli tohoto komunitního étosu jsou především sezda-

ní partneři středního věku, v rámci jeho formálně-organizovaných podob stále ještě častěji muži (s. 96), přičemž jeho význam při vytváření osobní identity – jak autorka soudí v polemice s G. Marcusem – v (post)moderním světě spíše stoupá (s. 173). Dodal bych, že obvykle nesejde na tom, že zmiňované organizace často mají svůj původ ještě v období „starého mocnářství“, důležitější je, jakou proměnou prošly v období komunismu, protože ta trvá v podstatě dodnes. To se může projevat kupříkladu „vyžadováním“ dotací, způsobem vedení a shromažďování, stejně jako sociálně-integračním tlakem nebo naopak marginalizací nečlenů. V této souvislosti je třeba zvážit například i autorčinu eufemistickou interpretaci negativní reflexe polistopadových změn na venkově, podle níž „mnoho ... patří ke standardním způsobům reptání na transformaci obecně a na politiky obzvláště ... [a dále chtějí], aby cizinec viděl ‚zaostalost‘ země, aby vznikla situace společného sdílení“ (s. 44). Po mém soudu je totiž reálnější pohled P. Skalníka (jenž Haukanes zná), že postkomunističtí venkované „jakoby milovali spíše nízké ceny než politické hodnoty“ (P. Skalník: „Socialism Is Dead‘ and Very Much Alive in Slovakia. Political Inertia in a Tatra Village“. Pp. 218–226 in Chris M. Hann /ed./: *Socialism. Ideals, Ideologies and Local Practice*. Routledge, London, s. 223).

Podobně důležitou kontinuitu představuje situace v zemědělství, tvořícím na venkově ne-li již hlavní, tedy alespoň svrchovaně důležitý zdroj obživy, pracovních příležitostí i socioekonomického statutu; autorka si přitom zcela správně všímá nejen „průmyslového“ zemědělství v podobě JZD, státních statků a jejich polistopadových změn, ale také drobného hospodaření pro osobní spotřebu či prodej (s. 111–144). Na základě srovnání se zemědělstvím v západní Evropě může tvrdit, že družstevnictví v komunistickém období představovalo sílu modernizačních změn, což vedlo (spolu se štědrými dotacemi, nejrůznějšími výhodami a pocitem jistoty) k jeho pozitivní recepci, byť to na druhou stranu likvidovalo osobní vztah k půdě, tak-

že polistopadové změny jsou v této souvislosti hodnoceny silně negativně. Naproti tomu záhumenkové hospodářství podle Haukanes udržovalo kontinuitu s předúnorovým venkovem, protože utvářelo vztah lidí k práci a jejich osobní identitu, což zřejmě platí i pro nejmladší generaci (s. 142). Také v tomto bodě se ovšem s autorkou poněkud rozcházejí, protože vzhledem k závislosti domácího hospodářství na družstevní pomoci (nebo i rozkrádání) bych v tom viděl spíš rub kolektivizace, snahu o maximalizaci osobního zisku na úkor celku, což se po roce 1989 projevuje i „házením klacků pod nohy“ privátním rolníkům (příklady na s. 150–152, 160). Tradice selství, sociologicky uchopená například A. Bláhou (I. A. Bláha: *Sociologie sedláka a dělníka. Příspěvek k sociologii společenských vrstev*. Orbis, Praha 1925, s. 89–194), se totiž po mém soudu v období vlády komunistického režimu (téměř) vytratila, aniž by na ní bylo lze navázat; například někdejší vztah k půdě, prezentovaný v rámci výzkumu H. Haukanes *case study* paní Františky (s. 157–159, 170), se již nepodařilo obnovit. Nezávisle na restitucích je proto transformace českého zemědělství po roce 1989 lecčím, jen ne (jakoli částečným) návratem k situaci před Unorem; aforisticky řečeno, máme „zemedělce“, jak říkal A. Novotný, ale skoro žádné rolníky.

Přes veškerou příbuznost kvalitativní sociologie a sociální antropologie je třeba zdůraznit, že nehledě na shodné výzkumné pole jsou perspektivy obou oborů v mnoha ohledech přímo protikladné (cf. Z. R. Nešpor – M. Jakoubek: „Co je a co není kulturní/sociální antropologie? Námět k diskusi.“ *Český lid* 91 (1): s. 53–79), což má své výhody i některé nedostatky. Terénní stacionární výzkum H. Haukanes na jednu stranu umožnil vskutku hluboký průnik do kognitivních, mentálních a behaviorálních vzorců našich venkovanů, vedoucí kupříkladu ke zdůraznění historické kontinuity, v některých případech i s předkomunistickým obdobím (s. 30–31, 142–144, 161–162), stejně jako k poznání jejich implicitního odmítání (raně)transformační rétoriky a ideologie (s. 48–52, 59–62). Jako příliš zjednodušující se v tomto světle ukáza-

ly i představy některých sociologů o důsledném oddělení veřejné a rodinné sféry v období vlády komunistického režimu, respektive o jeho pozdějších proměnách, protože alespoň na venkově „pracovní výkonnost, odborná způsobilost a status byly pro vytváření kontinuity lidských životů velice důležité. Ještě důležitější byly pro utváření základu důstojnosti a sebeúcty lidí“ (s. 169), zatímco kupříkladu někdejší členství v KSČ není prakticky vůbec považováno za problematické. Řada takovýchto poznatků, přinášejících studií H. Haukanes, *ipso facto* musí zásadním způsobem proměnit některé naše zažitá představy a přímo otevřít nové směry výzkumu – pokud si to ovšem „necháme líbit“.

Přes veškerou akribii norské badatelky totiž lze její práci poměrně snadno kritizovat třeba už proto, že mnohdy nezná patřičné historicko-institucionální souvislosti (např. na s. 24 udává vysokou míru diverzifikace pozemkového vlastnictví už v období nástupu komunistického režimu, avšak zapomíná, že ta byla důsledkem prvorepublikové pozemkové reformy; na s. 112 hovoří o zrušení nevolnictví, ale má na mysli robotní povinnost, v té době ostatně už z většiny reluiovaná), nebo pro až příliš shovívavé hodnocení některých starších domácích výzkumů, protože je zná jen z „druhé ruky“ (s. 21–22). Hlavně by jí však mohla být vyčtena nedostatečná práce s daty; v knize jakoby prezentovala jen svoji reflexi českého prostředí, místy doplněnou citáty respondentů, případovými studii či deskripční partikularit. V českých zemích se totiž v 90. letech 20. století rozhořel iracionální spor mezi (většinovými) kvantitativními sociology, prezentujícími výstupy své práce namnoze jen v podobě „komentovaných tabulek a grafů“, a vůči nim kritickou skupinou sociologů kvalitativních, orientovaných hlavně metodicky, biograficky a reflexivně, přičemž druhý proud si jaksi uzurpoval právo na (správnou) interpretaci „nečíselných“ dat a v polemice s prvním se pokusil uhájit jejich „tvrdość“ prostřednictvím aplikace některých formálních pravidel jejich analýzy a prezentace. Nechci na tomto místě tvrdit, že to není správné, avšak rozhodně

nejde o jediný způsob práce s kvalitativním materiálem, přičemž sociálně-antropologická reflexe, směřující ke Geertzovskému pojetí kultury (a i výzkumu a jeho prezentace) jako textu je neméně důležitá a přínosná. H. Haukanes by jistě mohla vydat své terénní deníky, záznamy rozhovorů a pozorování atd., avšak vznikl by tak málo sdělný konglomerát informací, vyznačující se na prvním místě už tím, že by se v jejich množství relevantní údaje zcela ztrácely. Právě proto autorka musela při komplexním popisu postupovat tak, jak postupovala, a (případným) kritizujícím kolegům lze jen doporučit seznámení s obdobnými zahraničními studii, ukazujícími, co právě našim společenským vědám tak dalece chybí.

Vydání recenzované knihy lze proto, přes některé její nedostatky, hodnotit jednoznačně pozitivně, protože představuje „svěží vítr“, práci, jež snad bude schopná rozčeřit poněkud stojaté vody naší sociologie venkova a příbuzných disciplín. Jistě je přínosné i to, jak Haukanes mnohokrát v duchu interpretativní antropologie „diskutuje“ se čtenářem a ozřejmuje mu své apriorní představy a omezení, byť to autorka nemusí dělat jen v důsledku vědomí plurality sociálněvědních interpretací, ale třeba i z nejistoty z cizího prostředí, schopného na rozdíl od archaických kultur (tradičního zájmu sociální antropologie) s jejími vývody polemizovat. I pokud by tomu tak bylo, bylo by to dobře již jen proto, že právě polemikami může dojít k prohloubení vědeckého poznání. Jedinou skutečnou (avšak drobnou) výhradu bych měl k překladu, jenž mi místy přijde poněkud kostrbatý, kde se čtenář nadto setká s řadou pravopisných chyb a s výrazy na hranici hovorové mluvy. I tak však již svým vydáním představuje studie H. Haukanesové výzvu všem ostatním společenskovědním nakladatelstvím, „opatrně“ sice vydávajícím klasiky, avšak bojícím se sáhnout po skutečně aktuálních, *eo ipso* pro akademický i zainteresovaný laický svět výrazně přínosných dílech.

Zdeněk R. Nešpor

Alena Vodáková, Olga Vodáková (eds.):
Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?

Praha, Sociologické nakladatelství 2003,
356 s.

S očekáváním otvírá každou původní českou publikaci s genderovou tematikou, je jich málo. Recenzovaný sborník vznikl od poloviny 90. let (vydán byl s pomocí grantu Nadace OSF Praha) původně jako snaha zaplnit informační mezery v tehdy podle editorek přehlíženém či vysmívaném, ale aktuálním tématu. V *Úvodu* slibuje „poskytnutí prostoru“ pro psaní o „rodu ženském“ z pohledu multidisciplinárního a intersubjektivního, zaostřeného nakonec především na „sepětí a napětí tří historických rozměrů (...) – minulosti, současnosti a budoucnosti“ (s. 9). Čtenáři jsou také upozorněni, že spektrum přístupů není zastoupeno rovnoměrně a ani nešlo o „úmysl vytvořit vyváženou přehledovou publikaci“, spíš má jít o „výmluvný dokument“ (s. 10) spojující laické prožívání s vědeckými pojetími.

Sborník sestává v prvé řadě z 27 statí, které jsou v *Obsahu* vyznačeny tučně a v textu samotném jinou velikostí písma; druhou množinou textů jsou citáty, útržky i celé životní příběhy graficky oddělené rámujiící svislou čarou na okraji. Editorky čtenářům nesdělily, podle jakého klíče texty členily, takže význam „rubrik“ vyvozují spíše z použitých grafických prvků a symbolů (menší písmo „za čarou“ pro méně závažné příspěvky), ač zařazení některých toto chápání narušuje. Polovinu „tučných“ statí (13 z celkových 27) napsaly samy editorky (výrazně produktivnější byla Olga Vodáková s devíti samostatnými příspěvky). Tři autorské texty mají Alena Vodáková, Pavla Horská a Hana Maříková, Jiří Ryba a Tomáš Mencl pak dvou, ostatní po jednom.

Nenašla jsem návod, jak knihu uchopit a jak s ní pracovat. Zřejmé není ani to, pro jaké čtenáře je sborník určen. Tematické texty (v *Obsahu* tučně) jsou stručné, takže se nabízejí jako vhodný doprovodný, ilustrační text. Informativní a úvodní ráz řady příspěvků